Alicja Szuman

PRZEOBRAŻENIA W STRUKTURZE ZATRUDNIENIA KOBIET W POLSCE W LATACH 1992–2001

1. Uwagi wstępne

Przeobrażenia gospodarki polskiej w latach dziewięćdziesiątych spowodowały daleko idące zmiany na rynku pracy. Stosunkowo w krótkim czasie zniknął niedobór podaży pracy, który stanowił permanentną cechę gospodarki centralnie sterowanej, pojawiła się natomiast jej nadwyżka i w konsekwencji tego jawne bezrobocie. Tempo i charakter dokonujących się zmian, a także ich znaczenie dla podstawowych decyzji społeczno-ekonomicznych powodują, że uwaga przedstawicieli różnych dyscyplin skupia się wokół problematyki aktywności ekonomicznej ludności.

Podstawową kategorię czynnych zawodowo stanowi populacja pracujących. Stan, skład, a w związku z tym i struktura zatrudnienia[1] ulegają nieustannym

[1] 'Struktura' dosłownie oznacza układ i wzajemne relacje elementów stanowiących całość, czyli budowę, zaś 'struktura zatrudnienia' bywa różnie rozumiana. Według encyklopedii powszechnej 'strukturą zatrudnienia' jest układ grup osób tworzących zbiorowość zatrudnionych, uwzględniający ich cechy demograficzne, zawodowe i kwalifikacje, miejsce w społecznym podziale pracy, charakter wykonywanej pracy, różnego rodzaju usytuowania zakładu, lokalizację przestrzenną przedsiębiorstwa itp. (Por. *Encyklopedia Powszechna*, t. 4, Warszawa 1976, s. 771). Z Lewicki określa 'strukturę zatrudnienia' jako opis, który przedstawia kształt całości i części oraz wylicza cechy i wskazuje ich powiązanie słownie lub za pomocą liczb w odniesieniu do grup, kategorii, stanowisk i pozycji zajmowanych przez członków w zbiorze zatrudnionych (Por. Z. L e w i c k i, *Tendencje zmian gałęziowej 'struktury zatrudnienia' w przemyśle uspołecznionym Wielkopolski w latach 1960–1970*, w: *Z badań nad zagadnieniami ekonomiki pracy i przemysłu*, Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu 1973, s. 137). Z kolei T. Obrębski 'strukturę zatrudnienia' definiuje jako określony układ pracowników w procesie wykonywania pracy, który charakteryzuje się danymi cechami jakościowymi i ilościowymi, które ulegają zmianom wraz z przekształceniem się tego układu (Por. T. O b r ę b s k i, *Zatrudnienie w przemyśle uspołecznionym Pomorza Szczecińskiego. Zmiany w la-*

zmianom. Zjawiska strukturalizacji zatrudnienia kształtują się niejednakowo w różnych zbiorowościach. Na stopień faktycznego zaangażowania ludności w procesie pracy wpływają różnorodne czynniki natury demograficznej, ekonomicznej i społecznej. Czynnikiem, który niewątpliwie silnie różnicuje strukturę pracujących jest płeć. Analiza przemian zatrudnienia wymaga więc odrębnego potraktowania tych zjawisk w odniesieniu do populacji kobiet i populacji mężczyzn.

W niniejszym opracowaniu zwrócono uwagę na zbiorowość kobiet pracujących, tym bardziej, że stanowią one poważny odsetek ogółu zatrudnionych. W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że w ciągu ostatnich dziesięciu lat nastąpił w Polsce wzrost udziału kobiet w ogólnej liczbie pracujących. O ile w roku 1992 kobiety stanowiły 45,2% ogółu zatrudnionych, to w roku 2000 – 47,1%[2]. Istotne wydaje się więc przeanalizowanie procesów transformacji struktur pracujących kobiet w Polsce w latach 1992–2001 poprzez pryzmat atrybutów zatrudnionych, takich jak: wiek, poziom wykształcenia, status zatrudnienia itp. Zagadnienie to będzie rozpatrywane pod kątem zmian liczebności i udziału poszczególnych kategorii w ogólnej liczbie pracujących kobiet.

Całościowe przedstawienie dynamiki struktury badanego zjawiska ekonomicznego wymaga nie tylko określenia ilościowych zmian i kierunków tych przeobrażeń, ale również ocenienia ich intensywności w ujęciu dynamicznym. W związku z powyższym nawiązano do koncepcji syntetycznego ujęcia zmian zachodzących w strukturze badanego zjawiska zaproponowanego przez H. Linnemanna[3]. W procedurze tej punktem wyjścia jest macierz wskaźników struktury określających udział i-tego składnika struktury w okresie t. Biorąc pod uwagę elementy tej macierzy, dokonuje się porównania struktury zatrudnienia w okresie t ze strukturą w okresie podstawowym (bazowym) bądź w okresie $t-1$, korzystając z relacji:

$$s_{t/o} = \sqrt{1 - \frac{\left(\sum_{i=1}^{p} w_{it} \cdot w_{io}\right)^2}{\sum_{i=1}^{p} w_{it}^2 \cdot \sum_{i=1}^{p} w_{io}^2}}, \qquad s_{t/t-1} = \sqrt{1 - \frac{\left(\sum_{i=1}^{p} w_{it} \cdot w_{i,t-1}\right)^2}{\sum_{i=1}^{p} w_{it}^2 \cdot \sum_{i=1}^{p} w_{i,t-1}^2}}$$

tach 1946–1966, Prace Instytutu Zachodnio-Pomorskiego, Szczecin 1969, s. 29). *Struktura zatrudnienia* oznacza innymi słowy proporcje między wielkościami poszczególnych grup i podgrup pracowników w ogólnej liczbie zatrudnionych (por. *Mała encyklopedia statystyki*, red. W. Sadowski, PWE, Warszawa 1976, s. 710).

[2] Rocznik Statystyczny 2001, GUS, s. 134.

[3] Por. H. Linnemann, *An Econometric Study of International Trade Flows*, North Holland Publ. Co, Amsterdam 1966, s. 141–145. Por. też K. Kukuła, *Propozycja w zakresie pewnych miar dynamiki struktury*, „Przegląd Statystyczny" 1975 nr 3, s. 453–461.

Parametr $s_{t/o}$ pokazuje natężenie zmian struktury badanego zjawiska w okresie t w stosunku do okresu początkowego, a $s_{t/t-1}$ daje obraz tempa zmian struktury badanego zjawiska z roku na rok[4]. Mierniki te są wielkościami mieszczącymi się w przedziale <0;1> i jeśli przyjmują wartości bliskie zeru, to można przyjąć, że nie było istotnych zmian struktury zatrudnienia w okresie t w stosunku do okresu przyjętego za podstawę porównania. Jeśli natomiast miary te dążą do jedności, to struktura w okresie t znacznie odbiega od struktury w okresie porównywanym. Równocześnie jako miarę przeciętnego zróżnicowania wskaźników struktury można przyjąć:

$$d_{t/o} = \frac{\sum_{i=1}^{p} |w_{it} - w_{io}|}{p}, \qquad d_{t/t-1} = \frac{\sum_{i=1}^{p} |w_{it} - w_{i,t-1}|}{p}$$

Przeciętne zróżnicowanie we wskaźnikach struktury porównywalnych okresów jest tym mniejsze, im $d_{t/o}$ i $d_{t/t-1}$ są bardziej zbliżone do zera. Syntetycznymi i reprezentatywnymi miernikami zmian strukturalnych są:

$$\overline{s} = \frac{\sum_{t=2}^{n} s_{t/t-1}}{n-1}, \qquad \overline{d} = \frac{\sum_{t=2}^{n} d_{t/t-1}}{n-1}$$

które wskazują na przeciętne natężenie i dyspersję zmian struktury z okresu na okres w całym analizowanym przedziale czasu.

Należy podkreślić, że dokładna analiza mierników syntetycznych pozwoli dostrzec okresy gwałtownych zmian struktury zatrudnienia kobiet, a co za tym idzie umożliwi poznanie pewnych przełomowych okresów, które mają istotne znaczenie w badaniu tego zjawiska. Ponadto, jak łatwo zauważyć, istotną zaletą zaproponowanych mierników jest ich prostota konstrukcji i łatwa interpretacja.

Analizę przemian w strukturze zatrudnienia kobiet w Polsce oparto na danych zaczerpniętych z opracowań GUS. Jednym z głównych źródeł informacji były wyniki badań aktywności ekonomicznej ludności (BAEL). Materiał ten obejmuje swoim zakresem dziesięcioletni horyzont czasowy.

---

[4] Miary $s_{t/o}$ i $s_{t/t-1}$ zostały nazwane przez M. Witkowskiego jednopodstawowymi i łańcuchowymi miernikami zmian strukturalnych (por. M. Witkowski, *Propozycja badania tendencji zmian w strukturze kosztów przedsiębiorstwa handlu detalicznego*, Zeszyty Naukowe AE nr 176, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 1991, s. 166).

2. Główne kierunki przeobrażeń struktury pracujących kobiet

Podejmując charakterystykę kobiet pracujących zawodowo, w pierwszej kolejności rozważono strukturę zatrudnienia według wieku.

W latach 1992–2001 największy udział w populacji kobiet pracujących miały osoby w wieku 35–44 lat, tj. w okresie nazywanym wiekiem stabilizacji zawodowej. Stanowiły one średnio 32,95% wśród kobiet pracujących. Zatrudnienie kobiet w tej grupie wiekowej wykazuje wyraźny trend malejący, od poziomu 34,3% w roku 1992 do 29,1% w roku 2001.

Tabela 1. Kobiety pracujące zawodowo w Polsce w latach 1992–2001 według wieku

Lata	Liczba pracujących kobiet w tys.	Wiek (w latach)					Wiek środkowy w latach
		15–24	25–34	35–44	45–54	55 i więcej	
		% pracujących zawodowo w danej grupie wieku					
1992	6827	10,6	25,2	34,3	18,2	11,7	39,14
1993	6679	10,2	23,9	34,6	19,6	11,7	39,60
1994	6677	10,1	22,9	35,5	21,0	10,5	39,79
1995	6682	10,0	23,2	34,7	22,1	10,0	39,84
1996	6775	10,5	22,7	34,0	23,0	9,8	39,94
1997	6853	11,1	22,6	33,0	24,0	9,3	39,94
1998	6914	11,1	23,0	32,0	25,1	8,8	39,97
1999	6473	10,9	24,0	31,9	25,7	7,5	39,73
2000	6474	10,3	24,4	30,4	27,1	7,8	40,03
2001	6315	9,6	25,3	29,1	28,3	7,7	40,19

Źródło: Rocznik Statystyczny Pracy 1997, s. 200; Rocznik Statystyczny Pracy 1999, s. 214; Rocznik Statystyczny Pracy 2000, s. 248.

Odwrotną tendencją zmian charakteryzuje się starsza grupa wieku. Mianowicie udział osób w wieku 45–54 lat w ogólnej liczbie kobiet pracujących nieprzerwanie wzrastał. W roku 2001 kobiety w wieku 45–54 lat stanowiły 28,3% ogółu pracujących kobiet i było to o 10,1 punktu procentowego więcej aniżeli w roku 1992. Wzrost odsetka kobiet pracujących w tej grupie wiekowej, który dokonał się w badanych okresach powodował istotne zmiany w relacji pomiędzy wskaźnikami w środkowych grupach wieku. Obserwuje się zanikanie różnic pomiędzy trzecią (35–44 lat) i przedostatnią (45–54 lat) grupą wieku. W roku 1992 różnica ta wynosiła 16,1%, a w roku 2001 już tylko 0,8% (34,3 i 18,1% oraz 29,1 i 28,3%).

Prawie co czwarta pracująca kobieta była w wieku 25–34 lat. Udział procentowy tej grupy w stosunku do ogółu zatrudnionych kobiet uznać można za wysoce stabilny, albowiem w badanym okresie kształtował się on na poziomie 22,6%–25,3%.

Stosunkowo niewielki odsetek pracujących kobiet odnotowano w dwóch skrajnych subpopulacjach, przy czym udział kobiet pracujących w najmłodszej i najstarszej grupie wieku spada. Rzecz charakterystyczna, że o ile w 1992 roku udział pracujących kobiet w wieku powyżej 55 lat był wyższy aniżeli w grupie najmłodszej, to w 2001 roku wskaźniki te kształtowały się odwrotnie.

Zmiany w strukturze wieku kobiet pracujących zawodowo zbadano również za pomocą wieku środkowego, tj. wieku, który połowa zatrudnionych już przekroczyła, a którego połowa pracujących jeszcze nie osiągnęła. Wiek środkowy ogółu zatrudnionych kobiet stabilizuje się na poziomie 40 lat. Jednocześnie występuje wzrost wieku środkowego kobiet. O ile w roku 1992 mediana wieku kobiet pracujących wynosiła 39,14 lat, to w 2001 roku wzrosła do 40,19 lat. Wpływa na to wiele czynników, a m.in. podejmowanie pracy zawodowej przez kobiety starsze mniej obarczone obowiązkami rodzinnymi, stabilizacja zatrudnienia itp.

Opierając się na przedstawionych danych, można więc stwierdzić, że w analizowanym okresie dokonały się istotne przeobrażenia w strukturze kobiet według wieku. Obserwuje się dwa zjawiska: z jednej strony następuje wyrównywanie się udziału pracujących kobiet w środkowych grupach wieku, z drugiej zaś – spadkiem udziału grup najmłodszej i najstarszej. W przypadku najmłodszej grupy wieku jest to niewątpliwie rezultatem przedłużającego się okresu kształcenia, a w przypadku najstarszej grupy wieku – przedwczesną dezaktywizacją. Mimo tych zmian zachowała się ogólna prawidłowość przejawiająca się tym, że kobiety ze środkowych grup wieku miały i mają nadal większy udział w ogólnej strukturze zawodowej kobiet.

Istotną cechą charakteryzującą przygotowanie zawodowe kobiet pracujących jest poziom wykształcenia. Dane dotyczące struktury zatrudnionych kobiet według tego kryterium ujęto w tabeli 2.

W badanym okresie dokonały się korzystne zmiany w poziomie wykształcenia pracujących kobiet mające istotne znaczenie dla umocnienia ich pozycji społeczno-zawodowej i kształtowania się karier zawodowych. Analiza danych ukazała wysoki udział kobiet z wykształceniem średnim wśród ogółu zatrudnionych kobiet. Osoby, które ukończyły szkołę policealną lub średnią zawodową stanowiły średnio ⅓ populacji kobiet pracujących, a odsetek legitymujących się wykształceniem średnim ogólnym wynosił 10,3% w przekroju całego badanego okresu.

Wykształcenie zasadnicze zawodowe posiadała co trzecia pracująca kobieta. W analizowanym okresie stanowiły one od 21,3% (1992) do 24,3% (1998) ogółu zatrudnionych kobiet. Różnica między tymi wartościami skrajnymi jest nieduża. Można więc, jak się wydaje, uznać udział pracujących kobiet w tej grupie wykształcenia za wysoce stabilny.

W czasach szybkiego rozwoju technologicznego brak jest ofert pracy dla osób, które nie posiadają żadnych kwalifikacji zawodowych (z wykształceniem podstawowym ukończonym i nieukończonym), stąd znaczny spadek udziału absol-

Tabela 2. Struktura pracujących kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według poziomu wykształcenia*

Lata	Ogółem	Wykształcenie				
		wyższe	policealne i średnie zawodowe	średnie ogólne	zasadnicze zawodowe	podstawowe i niepełne podstawowe
1992	100,0	10,7	31,2	9,7	21,3	27,1
1993	100,0	11,0	29,4	11,1	22,4	26,1
1994	100,0	11,9	31,9	10,3	22,7	23,2
1995	100,0	12,2	32,9	9,9	23,5	21,5
1996	100,0	12,6	33,1	9,9	23,6	20,8
1997	100,0	13,4	33,8	10,3	23,9	18,6
1998	100,0	15,0	34,0	9,8	24,3	16,9
1999	100,0	15,9	35,7	11,1	22,5	14,8
2000	100,0	17,0	34,5	10,7	23,4	14,4
2001	100,0	18,3	33,5	10,4	24,2	13,6

* Dane za IV kwartał.

Źródło: Aktywność ekonomicznej ludności Polski. I kwartał 2001, GUS, s. 6; Aktywność ekonomicznej ludności Polski. IV kwartał 2001, GUS, s. 15.

wentek szkół podstawowych wśród ogółu kobiet pracujących. O ile w roku 1992 odsetek kobiet pracujących legitymujących się najniższym poziomem wykształcenia wynosił 27,1%, to w roku 2001 już tylko 13,6%. Udział ten zmniejszył się więc dwukrotnie. Spadek udziału pracownic mających wykształcenie wyłącznie podstawowe ukończone bądź nieukończone jest niewątpliwie zjawiskiem pozytywnym.

W rozpatrywanym przedziale czasowym, absolwentki szkół wyższych są wprawdzie jeszcze w mniejszości w populacji kobiet pracujących, ale liczebność tej grupy systematycznie wzrasta. W roku 2001 w zbiorowości pracujących kobiet udział osób z dyplomem wyższej uczelni był o 7,6 punktu procentowego wyższy aniżeli w roku 1992.

Opisane powyżej zmiany polegające na poważnym zmniejszeniu udziału pracownic z wykształceniem podstawowym oraz wzroście udziału pracownic mających wykształcenie wyższe spowodowały, że struktura pracujących kobiet według wykształcenia uległa korzystnym zmianom.

Kobiety są najczęściej pracownikami najemnymi, zatrudnionymi na podstawie stosunku pracy. W roku 2001 subpopulacja ta stanowiła 74,4% ogólnej liczby pracujących kobiet i była o 6,9 punktu procentowego wyższa aniżeli w roku 1993, w którym ukształtowała się na najniższym poziomie w analizowanym okresie czasu. Należy jednak podkreślić, że od 1998 roku udział tej kategorii za-

Tabela 3. Struktura pracujących kobiet w Polsce w latach 1992–2001według statusu zatrudnienia*

Lata	Ogółem	Pracownicy najemni	Pracodawcy i pracujący na rachunek własny	Pomagający członkowie rodzin
1992	100,0	71,5	20,6	7,9
1993	100,0	69,2	22,0	8,8
1994	100,0	72,0	21,3	6,7
1995	100,0	73,1	19,2	7,7
1996	100,0	72,9	19,6	7,5
1997	100,0	74,3	19,2	6,5
1998	100,0	76,1	18,0	5,9
1999	100,0	75,9	17,7	6,4
2000	100,0	75,1	18,2	6,7
2001	100,0	74,4	19,1	6,5

* Dane za IV kwartał.

Źródło: Por. tab. 2.

trudnionych w ogólnej liczbie pracujących kobiet wykazuje tendencję malejącą. Udział ten zmniejszył się z 76,1% do 74,4%.

Czterokrotnie rzadziej kobiety są pracodawcami lub podejmują pracę na rachunek własny. Najmniej liczną grupę zawodową tworzą kobiety pomagające w prowadzeniu rodzinnej działalności gospodarczej. W analizowanym okresie udział tej kategorii zatrudnienia w populacji pracujących kobiet wahał się od 5,9% w roku 1998 do 8,8% w roku 1993. Warto tutaj dodać, że w krajach UE, podobnie jak w Polsce, najliczniejszą grupę wśród pracujących kobiet stanowili pracownicy najemni. W roku 1999 na 100 zatrudnionych kobiet 88 pracowało jako pracownicy najemni, 9 pracujących kobiet to pracodawcy lub pracujący na rachunek własny, a tylko 3 osoby pomagały w prowadzeniu rodzinnej działalności gospodarczej.

Rozwój społeczny i gospodarczy powoduje zmiany w strukturze gospodarczej na rynku pracy objawiające się zmianami w proporcjach zatrudnienia, w tym także kobiet w poszczególnych działach gospodarki narodowej i sektorach własności.

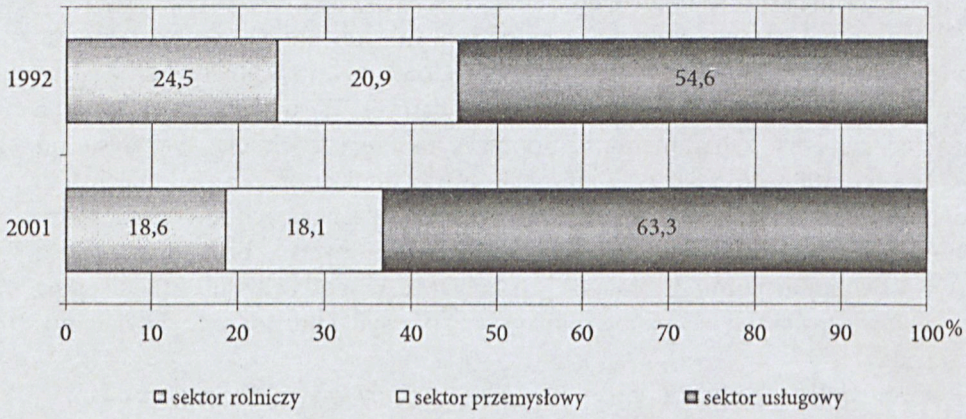
W Polsce w ciągu ostatnich dziesięciu lat, podstawową tendencją charakteryzującą kierunek przemian w strukturze ludności pracującej zawodowo jest stopniowy spadek udziału pracujących w sektorze rolniczym i przemysłowym, któremu towarzyszy nieustanny wzrost udziału usług w ogólnej zbiorowości pracujących[5]. Nasuwa się zatem pytanie, jak na tle ogólnych przeobrażeń mię-

[5] Por. A. Szuman, *Przeobrażenia struktury społeczno-zawodowej ludności Polski w XX wieku*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1999, z. 3–4, s. 187–202.

Tabela 4. Struktura pracujących kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według sektorów ekonomicznych

Lata	Ogółem	Sektory			Na 100 pracujących kobiet w sektorze II przypada pracujących w sektorze III
		I (rolnictwo i leśnictwo)	II (przemysł i budownictwo)	III (usługi)	
1992	100,0	24,5	20,9	54,6	261
1993	100,0	26,0	20,4	53,6	263
1994	100,0	22,8	21,6	55,6	257
1995	100,0	21,7	21,4	56,9	266
1996	100,0	21,2	20,4	58,4	286
1997	100,0	19,8	21,2	59,0	278
1998	100,0	18,1	20,9	61,0	292
1999	100,0	17,4	20,1	62,5	311
2000	100,0	18,6	18,9	62,5	331
2001	100,0	18,6	18,1	63,3	350

Źródło: Por. tab. 1.

Wykres 1. Struktura pracujących kobiet w Polsce w 1992 i 2001 roku według sektorów ekonomicznych

Źródło: Opracowanie własne.

dzysektorowej struktury pracujących zawodowo w naszym kraju kształtują się te zmiany w odniesieniu do zatrudnienia kobiet. Przebieg tych przekształceń ilustrują dane zawarte w tabeli 4.

Z danych zawartych w tabeli 4. wynika, że zmiany w strukturze zatrudnienia kobiet według sektorów ekonomicznych następują stosunkowo powoli i podlegają wahaniom. Nadal znaczny jest odsetek kobiet zatrudnionych w sektorze

rolniczym, albowiem w latach 1992–2001 stanowiły one średnio 20,9% całej populacji kobiet pracujących. Warto jednakże zaznaczyć, że udział kobiet zatrudnionych w rolnictwie wykazuje tendencję spadkową. O ile w roku 1993 odsetek pracujących kobiet w sektorze I wynosił 26%, to w 2001 roku – 18,6%. Spadek jest więc wyraźny, bo wynoszący 7,4 punktu procentowego.

Rozpatrując zmiany w rozmieszczeniu żeńskiej siły roboczej według sektorów ekonomicznych, należy stwierdzić, że odsetek kobiet zatrudnionych w przemyśle był najwyższy w roku 1994 i wynosił 21,6%, zaś najmniejszy w 2001 roku, w którym ukształtował się na poziomie 18,1%. Amplituda wahań jest więc bardzo mała, bo wynosząca tylko 3,5 punktu procentowego. Niemniej można tendencję udziału kobiet zatrudnionych w sektorze II określić jako lekko spadkową. Znamienne jest to, że w latach 2000–2001 odsetki kobiet zatrudnionych w sektorze rolniczym i przemysłowym są niemal wyrównane.

Obecnie w strukturze udziału kobiet pracujących zawodowo według sektorów ekonomicznych wyraźnie dominuje sektor III. Sektor usług jest najbardziej dynamicznie rozwijającym się sektorem gospodarczym, w którym zatrudnienie, w szczególności zaś kobiet, od kilku lat nieprzerwanie wzrasta. W roku 2001 odsetek kobiet pracujących w tym sektorze wynosił 63,3% i był on aż o 9,7 punktu procentowego wyższy aniżeli w roku 1993, tj. w okresie charakteryzującym się najmniejszym udziałem kobiet pracujących w usługach. Należy dodać, że na 100 zatrudnionych kobiet w sektorze II przypadało w 1992 roku 261 kobiet pracujących w sektorze usług. Wskaźnik ten obniżył się w roku 1994 o 4 punkty, osiągając najniższy poziom w analizowanym okresie. W kolejnych latach proporcje między zatrudnieniem kobiet w sektorze II i III systematycznie wzrastały i w roku 2001 na 100 pracujących kobiet w sektorze przemysłowym przypadało 350 kobiet zatrudnionych w usługach.

Niewątpliwie pozytywne przeobrażenia strukturalne w zakresie rozmieszczenia zatrudnienia kobiet między sektorami, w ostatnich dziesięciu latach, wyraźnie świadczą o jej modernizacji. Wprawdzie tendencje zmian liczebności i proporcji kobiet pracujących zawodowo w Polsce są na ogół zgodne z procesami występującymi we wszystkich państwach członkowskich UE, to jednak nadal struktura zatrudnienia kobiet w Polsce kształtuje się odmiennie aniżeli w krajach Unii. Na uwagę w tych porównaniach zasługuje stosunkowo mały – w państwach Unii – odsetek kobiet pracujących w sektorze rolniczym, niższy aniżeli w Polsce odsetek kobiet zatrudnionych w przemyśle i budownictwie oraz znacznie wyższy niż w naszym kraju odsetek kobiet pracujących w usługach. W roku 2000 udział zatrudnienia kobiet w sektorze I na całym obszarze UE wynosił 3,4% ogółu kobiet pracujących, w sektorze II – 15,4%, a w sektorze usług – 81,2%[6]. Porównanie z krajami Unii dowodzi o konieczności zdynamizowania zmian w strukturze zatrudnienia kobiet w Polsce na korzyść sfery usług.

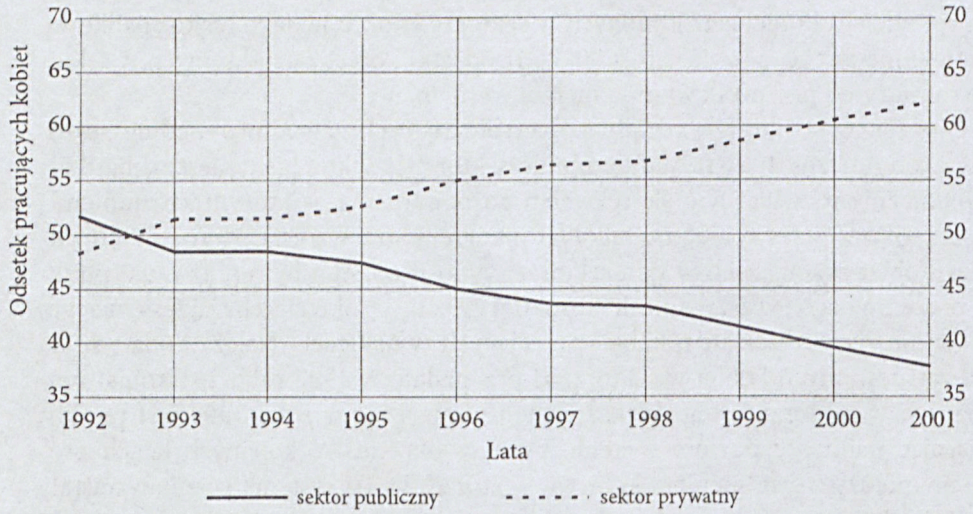
[6] *Eurostat Yearbook 2002*, s. 98.

Tabela 5. Struktura pracujących kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według sektorów własności*

Wyszczególnienie	Lata									
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sektor publiczny	51,7	48,5	48,5	47,4	45,0	43,6	43,3	41,4	39,5	37,8
Sektor prywatny	48,3	51,5	51,5	52,6	55,0	56,4	56,7	58,6	60,5	62,2

* Dane za IV kwartał.

Źródło: Aktywność ekonomiczna ludności Polski. IV kwartał 2001, GUS, Warszawa, s. XLII.

Wykres 2. Ewolucja struktury pracujących kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według sektorów własności

Źródło: Opracowanie własne.

Zmiany zachodzące w naszej gospodarce, a wśród nich szczególnie dynamiczne przekształcenia własnościowe zaistniałe na rynku pracy powodują, że zmienia się udział pracujących w sektorze publicznym i prywatnym na rzecz tego drugiego. Pogląd na zmiany w strukturze zatrudnienia kobiet według sektorów własności przedstawia tabela 5.

Obserwacja struktury zatrudnienia kobiet według podziału na sektor publiczny i prywatny ukazuje, że począwszy od 1993 roku sektor prywatny skupia ponad 50% ogólnej liczby pracujących kobiet. Stanowi on więc podstawowe źródło pracy dla nich. Udział pracujących kobiet w sektorze prywatnym wykazuje stałą tendencję wzrostu. W roku 1992 z ogólnej liczby pracujących kobiet 48,3% związana była z sektorem prywatnym, a w roku 2001 już 62,2%. Jak na okres jednego dziesięciolecia wzrost jest znaczny, bo wynoszący 13,9 punktu procen-

towego. Wraz ze wzrostem zatrudnienia kobiet w sektorze prywatnym odbywa się proces kurczenia stanu kobiet pracujących w sektorze publicznym.

3. Syntetyczne przeobrażenia w strukturze pracujących kobiet

Analiza porównawcza współczynników struktury dokonana powyżej umożliwiła obserwację zmian struktury oraz kierunków tych przeobrażeń. Dążenie do możliwie pełnego ujęcia zmian w strukturze badanego zjawiska powoduje potrzebę określenia, w jakich okresach zmiany te przybierały na sile, a w jakich były mniejsze. Chodzi o ocenę intensywności zmian strukturalnych w ujęciu dynamicznym. Podjęto więc próbę uchwycenia czasowych zmian zachodzących w strukturze pracujących kobiet według wyróżnionych kryteriów, wykorzystując procedurę badania opartą na koncepcji H. Linnemanna. Syntetyczne mierniki zmian strukturalnych obliczone w wersji jednopodstawowej i łańcuchowej zaprezentowane zostały w tablicach 6. i 7. oraz na wykresie 3. i 4.

Wskazują one na stosunkowo umiarkowane zmiany struktury pracujących kobiet według wieku w roku 2001 w stosunku do roku 1992. Natężenie zmian struktury wynosiło bowiem 0,2438, a przeciętna dyspersja tych zmian kształtowała się na poziomie 4,08%. Znacznie więcej o dynamice struktury zatrudnienia kobiet według tego kryterium można powiedzieć obserwując zmiany $s_{t/t-1}$ i $d_{t/t-1}$. Z danych zawartych w tabeli 7 wynika, że zmiany te są dość regularne. Mieszczą się one w granicach od 2,7% do 4,6%. Miary dotyczące średniorocznych natężeń i dyspersji zmian w strukturze zatrudnienia według wieku zamieszczone w tabeli 8. potwierdzają niewielki zakres tych przeobrażeń w ujęciu dynamicznym.

Podobny charakter zdają się posiadać zmiany w strukturze pracujących kobiet według wykształcenia. Otrzymane jednopodstawowe miary syntetyczne wskazują, że w poszczególnych latach struktura zatrudnienia kobiet według tej cechy coraz bardziej odbiega od struktury z roku 1992. Sytuacja ta miała miejsce nieprzerwanie do roku 2001, w którym struktura pracujących kobiet według wykształcenia uległa przeobrażeniom w 32,41%. Wyznaczone wartości mierników corocznych zmian strukturalnych pozwalają zauważyć, iż jedynie w roku 1994 struktura zatrudnienia kobiet według wykształcenia bardziej odchyla się od struktury z roku poprzedniego, albowiem ich natężenie przekroczyło 8%. Ogólnie biorąc, przeciętne roczne natężenie zmian było niewielkie (5,07%).

W roku 2001 nastąpiły niewielkie zmiany struktury pracujących kobiet według statusu zatrudnienia w porównaniu z rokiem 1992. Natężenie zmian strukturalnych wynosiło 0,0361, co biorąc pod uwagę, że miernik syntetyczny przyjmuje wartości z przedziału $\langle 0;1 \rangle$ pozwala nam taki sąd wypowiedzieć.

Tabela 6. Jednopodstawowe mierniki syntetycznych zmian struktury zatrudnienia kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według różnych kryteriów klasyfikacyjnych

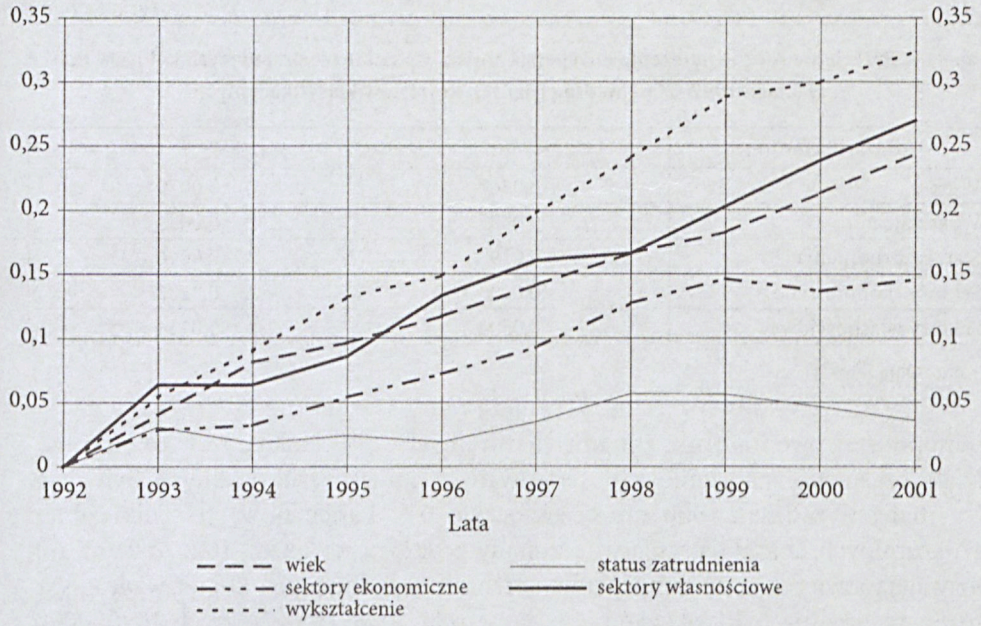
Lata	Rodzaj kryterium									
	wiek		wykształcenie		status zatrudnienia		sektory ekonomiczne		sektory własnościowe	
	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$
1992	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
1993	0,0404	0,0068	0,0541	0,0112	0,0309	0,0153	0,0286	0,0100	0,0639	0,0320
1994	0,0814	0,0160	0,0904	0,0156	0,0182	0,0080	0,0321	0,0113	0,0639	0,0320
1995	0,0964	0,0172	0,1321	0,0224	0,0239	0,0107	0,0542	0,0187	0,0858	0,0430
1996	0,1170	0,0192	0,1484	0,0252	0,0191	0,0093	0,0721	0,0253	0,1333	0,0670
1997	0,1415	0,0252	0,1980	0,0340	0,0348	0,0187	0,0928	0,0313	0,1606	0,0810
1998	0,1662	0,0296	0,2411	0,0408	0,0569	0,0307	0,1273	0,0427	0,1664	0,0840
1999	0,1826	0,0312	0,2886	0,0492	0,0564	0,0293	0,1465	0,0527	0,2029	0,1030
2000	0,2128	0,0356	0,2999	0,0508	0,0467	0,0240	0,1368	0,0527	0,2387	0,1220
2001	0,2438	0,0408	0,3241	0,0540	0,0361	0,0193	0,1461	0,0580	0,2699	0,1390

Źródło: Obliczenia własne.

Tabela 7. Łańcuchowe mierniki syntetycznych zmian struktury zatrudnienia kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według różnych kryteriów klasyfikacyjnych

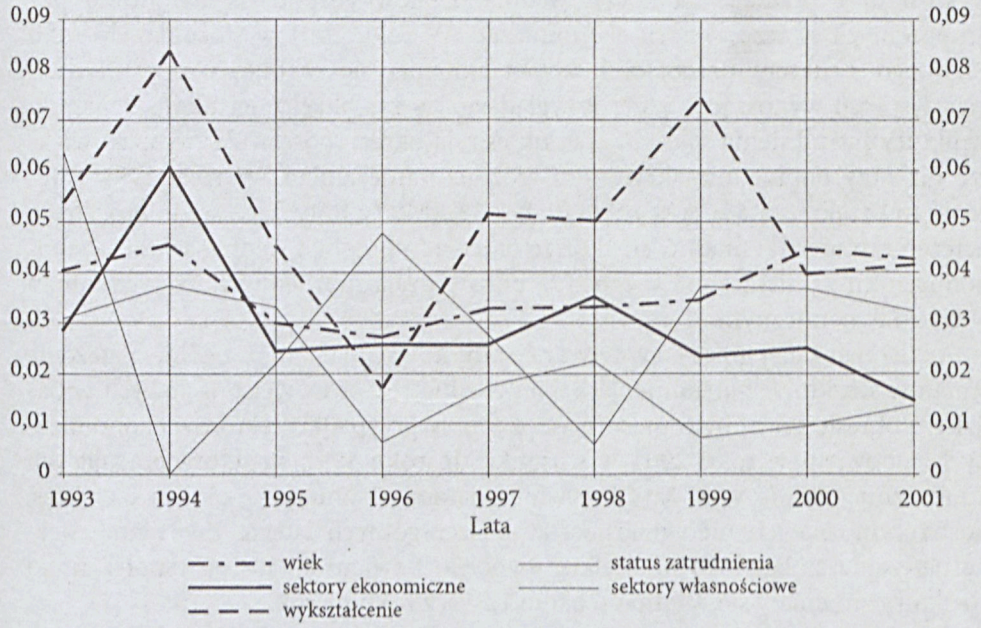
Lata	Rodzaj kryterium									
	wiek		wykształcenie		status zatrudnienia		sektory ekonomiczne		sektory własnościowe	
	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$	$s_{t/o}$	$d_{t/o}$
1992	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1993	0,0404	0,0068	0,0541	0,0112	0,0309	0,0153	0,0286	0,0100	0,0639	0,0320
1994	0,0456	0,0092	0,0835	0,0148	0,0374	0,0187	0,0608	0,0213	0,0000	0,0000
1995	0,0300	0,0056	0,0450	0,0084	0,0331	0,0140	0,0244	0,0087	0,0220	0,0110
1996	0,0271	0,0056	0,0173	0,0028	0,0063	0,0027	0,0257	0,0100	0,0477	0,0240
1997	0,0328	0,0064	0,0515	0,0088	0,0175	0,0093	0,0257	0,0093	0,0276	0,0140
1998	0,0331	0,0060	0,0501	0,0088	0,0225	0,0120	0,0352	0,0133	0,0059	0,0030
1999	0,0346	0,0064	0,0741	0,0156	0,0073	0,0033	0,0234	0,0100	0,0371	0,0190
2000	0,0445	0,0084	0,0039	0,0080	0,0096	0,0053	0,0250	0,0080	0,0367	0,0190
2001	0,0426	0,0084	0,0415	0,0084	0,0136	0,0060	0,0147	0,0053	0,0323	0,0170

Źródło: Obliczenia własne.

Wykres 3. Jednopodstawowe mierniki syntetycznych zmian struktury zatrudnienia kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według różnych kryteriów klasyfikacyjnych

Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 4. Łańcuchowe mierniki syntetycznych zmian struktury zatrudnienia kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według różnych kryteriów klasyfikacyjnych

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 8. Przeciętne roczne natężenie i dyspersja zmian w strukturze pracujących kobiet w Polsce w latach 1992–2001 według różnych kryteriów klasyfikacyjnych

Rodzaj kryterium	$\overline{s}$	$\overline{d}$
Wiek	0,0367	0,0070
Wykształcenie	0,0507	0,0096
Status zatrudnienia	0,0198	0,0096
Sektory ekonomiczne	0,0293	0,0107
Sektory własnościowe	0,0304	0,0154

Źródło: Obliczenia własne.

Jednopodstawowe mierniki zmian strukturalnych $s_{t/o}$ wskazują, że w całym przedziale czasowym natężenie zaobserwowanych zmian strukturalnych było bardzo małe, w żadnym roku nie przekroczyło 6%. Łańcuchowe mierniki zmian strukturalnych charakteryzujące te zmiany z okresu na okres, tj. z roku na rok pozwalają stwierdzić, że tempo zmian struktury pracujących kobiet według statusu zatrudnienia było szczególnie małe w roku 1996 oraz w latach 1999–2000. Przeciętne roczne natężenie zmian strukturalnych pracujących kobiet według statusu zatrudnienia w latach 1992–2001 wynosiło 0,0198, a przeciętna dyspersja 0,96%.

Zbliżony charakter zmian zaobserwować można, analizując przeobrażenia w strukturze pracujących kobiet według działów gospodarki narodowej pogrupowanych w trzy sektory ekonomiczne. W roku 2001 w stosunku do roku bazowego struktura pracujących kobiet zmieniła się w 14,61% przy niewielkiej dyspersji wynoszącej 5,8%. Przyglądając się zaś bliżej miernikom dynamiki struktury zatrudnienia $s_{t/t-1}$ i $d_{t/t-1}$ (z okresu na okres), obserwuje się nieco większe niż przy poprzednim kryterium zróżnicowanie zmian. W roku 1994 natężenie to przekracza 6%, a w roku 1998 – 3%. Miary dotyczące średniorocznych natężeń i dyspersji zmian w strukturze pracujących kobiet według sektorów ekonomicznych zamieszczone w tabeli 8. potwierdzają niewielki zakres tych zmian w ujęciu dynamicznym.

Analizując dalej miary syntetyczne, odnotować należy, iż ogólne natężenie zmian w strukturze zatrudnienia kobiet według sektorów własnościowych w badanym okresie czasu było nieco większe niż w przypadku sektorów ekonomicznych, albowiem w roku 2001 w stosunku do roku 1992 struktura pracujących kobiet zmieniła się w 27%. Obserwując natomiast zmiany z okresu na okres, dostrzec można ich nieregularność w poszczególnych latach. Przeciętne roczne natężenie zmian było niewielkie, wynosiło bowiem 0,0304, a współczynniki struktury zmieniały się, średnio o około 1,54% z roku na rok.

Syntetycznie oceniając zmiany w strukturze pracujących kobiet według omawianych kryteriów, można stwierdzić, że są one umiarkowane bądź niewielkie,

aczkolwiek w ujęciu szczegółowym (łańcuchowym) dostrzega się pewne zróżnicowania. Do głównych przyczyn większych zmian w strukturze zatrudnienia kobiet według interesujących nas kryteriów zaliczyć należy przeobrażenia społeczno-ekonomiczne, jakie miały miejsce w Polsce w ostatniej dekadzie minionego stulecia.

4. Uwagi końcowe

Charakterystyka przemian struktury pracujących kobiet w Polsce w latach 1992–2001 prowadzi do kilku konkluzji. Mianowicie, widoczna jest dominacja osób w wieku 25–54 lat wśród kobiet pracujących. W roku 1992 w wieku tym było 77,7%, zaś w 2001 roku 82,7% ogółu pracownic. Zmiany te są niewątpliwie spowodowane wydłużającym się okresem kształcenia oraz podejmowaniem pracy zawodowej przez kobiety ze starszych roczników, coraz mniej obciążonych obowiązkami rodzinnymi. Powyższe spostrzeżenia potwierdza wiek środkowy pracujących kobiet, który w ciągu badanego okresu stale wzrastał. Wyraźna tendencja kształtowania się mediany wieku pracujących kobiet występuje na tle zmian demograficznych Polski w ogóle. Konsekwencją bowiem procesu starzenia się ludności jest podnoszenie się wieku ogółu pracujących, w tym także zatrudnionych kobiet.

Znamienną cechą analizowanego okresu jest dalszy wzrost wykształcenia kobiet pracujących. Objawem pozytywnym jest zmniejszanie się odsetka zatrudnionych kobiet z wykształceniem podstawowym ukończonym lub nieukończonym oraz wzrost udziału pracownic legitymujących się wykształceniem wyższym. Postęp w tej dziedzinie znajduje swoje uzasadnienie w tym, że kobiety w znacznym stopniu wiążą powodzenie w pracy zawodowej z posiadanym wykształceniem.

W świetle przeprowadzonej analizy, która dostarczyła wiedzy o prawidłowościach rozwoju sektorowego rozkładu zatrudnienia kobiet należy stwierdzić, że wraz z rozpoczęciem procesu transformacji udział pracujących kobiet w usługach systematycznie wzrastał. Natomiast w ciągu badanego okresu spadł w Polsce udział pracujących kobiet w sektorze I o 5,9 punktów i w sektorze II o 2,8 punktów na rzecz sektora III (przyrost o 8,7 punktów). Wyraźnie zarysowane kierunki zmian wskazują, że w przyszłości szczególnie preferowana będzie sfera szeroko pojętych usług.

Główne zmiany społeczne i ekonomiczne, jakie miały miejsce w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, mające istotne znaczenie dla sytuacji kobiet to restrukturyzacja sektora państwowego oraz dynamiczny rozwój sektora pry-

watnego. W roku 2001 liczba pracujących kobiet w sektorze publicznym spadła o 32,3% w stosunku do roku 1992[7]. Różnica między odsetkami pracujących kobiet w sektorze prywatnym i publicznym wynosiła w 2001 roku 24,4%. Rozwijający się sektor prywatny otwiera przed kobietami nowe szanse, bowiem daje więcej możliwości potencjalnych miejsc pracy i więcej możliwości, aby stać się samodzielnymi przedsiębiorczyniami.

Analiza syntetycznych zmian w strukturze zatrudnienia kobiet, przeprowadzona w odniesieniu do najważniejszych kryteriów wskazuje, że ich natężenie i dyspersja mogą być uznane za umiarkowane i w miarę stabilne, w ujęciu dynamicznym.

Proces transformacji struktury pracujących kobiet w Polsce nie jest bynajmniej zakończony. Zastanawiając się nad przyszłymi tendencjami i kierunkami rozwoju zatrudnienia żeńskiej siły roboczej, należy stwierdzić, że spodziewany dalszy rozwój usług pociągnie za sobą wiele zmian wtórnych, w szczególności zaś ułatwi on wzrost aktywności gospodarczej kobiet. Wraz z rozwojem sektora III zwiększa się radykalnie udział nowych zawodów i specjalności. Powstają nowe miejsca pracy i w większości miejsca te przypadną kobietom, które są znacznie bardziej predysponowane do pracy w sektorze III aniżeli mężczyźni.

Spodziewać się można nadal najwyższych wskaźników zatrudnienia kobiet w środkowych grupach wieku i nadal niskich współczynników w najmłodszych i najstarszych grupach wieku.

Kończąc, należy zaznaczyć, że tendencje zmian liczebności i proporcji pracujących zawodowo kobiet w Polsce są na ogół zgodne z procesami występującymi we wszystkich modernizujących się społeczeństwach.

Bibliografia

Aktywność ekonomiczna ludności Polski, GUS, Warszawa 2001.

Encyklopedia powszechna, t. 4, Warszawa 1976.

Eurostat Yearbook 2002. The statistical guide to Europe. Data 1990–2000, Luxembourg 2002.

Kukuła K., *Propozycja w zakresie pewnych miar dynamiki struktury*, „Przegląd Statystyczny" 1975, nr 3.

Lewicki Z., *Tendencje zmian gałęziowej struktury zatrudnienia w przemyśle uspołecznionym Wielkopolski w latach 1960–1970*, w: *Z badań nad zagadnieniami ekonomiki pracy i przemysłu*, Zeszyty Naukowe, Wyd. AE w Poznaniu, Poznaniu 1973.

[7] Aktywność ekonomiczna ludności Polski – IV kwartał 2001, GUS, Warszawa 2001, s. 13.

Linnemann H., *An Econometric Study of International Trade Flows*, North Holland Publ. Co, Amsterdam 1966.
Mała encyklopedia statystyki, red. W. Sadowski, PWE, Warszawa 1976.
Obrębski T., *Zatrudnienie w przemyśle uspołecznionym Pomorza Szczecińskiego. Zmiany w latach 1946–1966*, Prace Instytutu Zachodniopomorskiego, Szczecin 1969.
Rocznik Statystyczny 2001, GUS, Warszawa.
Rocznik Statystyczny Pracy 1997, 1999, 2000, GUS, Warszawa.
Szuman A, *Przeobrażenia struktury społeczno-zawodowej ludności Polski w XX wieku*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny" 1999, z. 3–4.
Witkowski M., *Propozycja badania tendencji zmian w strukturze kosztów przedsiębiorstwa handlu detalicznego*, Zeszyty Naukowe nr 176, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 1991.

Alicja Szuman

Tranformation in the stucture of female employment in Poland in the years 1992–2001

Summary

The aim of the paper is to find out basic regularities characteristic of the female employment in Poland in the years 1992–2001. The purpose of research was to study the structure of working women according to certain social, professional and demographic criteria and to evaluate changes in this structure.

To achieve this, the author used methods of description of the structure of phenomena and the concept of a synthetic approach to changes occurring in the structure of a phenomenon suggested by H. Linnemann.

The analysis showed that middle-aged women had the largest share in the population of working women. In the period under analysis significant positive changes occurred in the level of education of the women employed: the number of women with primary education decreased and the number of female university graduates increased.

Most frequently women are hired employees on a contract basis. Four times less frequently women are employers or self-employed.

When radical changes in the system of the Polish economy started, the number of women working in the private sector increased considerably, however, the number of those employed in the public sector decreased. The research also showed that the share of women working in the agricultural and industrial sectors is slowly decreasing in favour of the sector of services.

The analysis of synthetic changes in the structure of female employment conducted as regards the most important criteria made it possible to state that their intensity and dispersion are moderate and relatively stable in the dynamic approach.